

Katarzyna Zimnoch

Dzieje mieszkańców wsi zapisane w metrykach i pamięci społeczności lokalnej: przyczynek do historii wsi mazowieckiej

Studia Podlaskie 24, 331-337

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KATARZYNA ZIMNOCH

DZIEJE MIESZKAŃCÓW WSI ZAPISANE W METRYKACH I PAMIĘCI SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ. PRZYCZYNEK DO HISTORII WSI MAZOWIECKIEJ

w związku z książką Jadwigi Sadowskiej, *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)*, Warszawa 2016, 560 stron

DOI: 10.15290/sp.2016.24.14

Poznawanie dziejów swoich rodzin, a także historii miejscowości, z którymi związani byli przodkowie od zawsze cieszy się dużym zainteresowaniem wśród badaczy. Powstało już wiele prac z tego zakresu. Są to zarówno monografie miejscowości, jak i analizy demograficzne, materiały genealogiczne czy też etnograficzne. Wszyscy badacze doskonale zdają sobie sprawę, z tego, jak to określiła Wisława Szymborska – „Umarłych wieczność dotąd trwa / Dokąd pamięcią im się płaci”. Celem takich badań jest więc ukazanie najważniejszych wydarzeń z przeszłości danej miejscowości i przedstawienie życia ich mieszkańców¹.

Podobnymi motywami kierowała się Jadwiga Sadowska, autorka książki *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)*, wydanej w 2016 r.² Przynależność Kaczkowa (pierwotnie jedna wieś) do parafii nigdy się nie zmieniała, natomiast przynależność administracyjna zmieniała się wielokrotnie. W okresie zaborów wieś należała krótko do zaboru pruskiego, od 1807 r. do Księstwa Warszawskiego (departament płocki), potem do Królestwa Polskiego. Od lat 60. XIX w. do odzyskania niepodległości należała do guberni łomżyńskiej, powiatu ostrowskiego.

¹ K. Zimnoch, *Wieś Zimnochów w świetle tradycji historycznej*, Białystok 2006, s. 9–11.

² *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)*, oprac. J. Sadowska przy udziale Z. Sadowskiej, Warszawa 2016. Wydano ją nakładem własnym (250 egzemplarzy). Jest to już drugie wydanie tej książki. W stosunku do pierwszego wydania z 2015 r. zostało poprawione, uzupełnione i zmienione. Zamieszczono w nim również ok. 200 fotografii. Pierwsze wydanie książki cieszyło się dużą popularnością wśród mieszkańców omawianej wsi.

W okresie międzywojennym powiat został włączony do województwa białostockiego, a po wojnie do województwa warszawskiego.

W przedmowie autorka określiła główny cel napisania i opublikowania tej monografii: „chciałabym, aby ta książka była zachowanym w pamięci śladem po dawnych mieszkańcach Kaczkowa Starego i Nowego, gospodarzach i wyrobnikach, ludziach zamożniejszych i całkiem biednych, tu urodzonych lub przybyłych w poszukiwaniu pracy, rekrutach w carskim wojsku i emigrantach do Ameryki, aby w jakimś stopniu ożywiła ich, a nam, współczesnym ułatwiła poznanie naszych korzeni, rodzinnych koligacji i wsi, z której pochodzimy” (s. 10). Zamierzenia autorki wpisują się zarówno w potrzeby lokalnej społeczności, jak i badania historyków regionalistów. Tym bardziej, że jak wcześniej autorka skonstatowała: „zaczęłam interesować się tym zagadnieniem, gdy uświadomiłam sobie, jak mało wiemy o pochodzeniu swoich rodzin i jak często wiedza ta kończy się na dziadkach i pradziadkach” (s. 9).

Profesor Jadwiga Sadowska jest z wykształcenia polonistką i bibliotekoznawcą, nauczycielem akademickim związanym z Uniwersytetem Wrocławskim i Uniwersytetem w Białymstoku. Jest znaną i cenioną specjalistką od źródeł informacji, badaczką bibliografii, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych oraz rynku wydawniczego i księgarskiego, autorką kilku książek i ok. 300 artykułów. Przez wiele lat była związana z Biblioteką Narodową³. W omawianej monografii bada dzieje miejscowości, w której się urodziła i w której od ponad 200 lat mieszkali jej przodkowie. Przez swoją wnikliwą pracę staje się prawdziwym kronikarzem tej miejscowości.

Na uwagę zasługuje podstawa źródłowa monografii. Autorka wykorzystowała źródła archiwalne przechowywane w Archiwum Państwowym w Warszawie w Oddziale w Pułtusk, Archiwum Archidiecezjalnym w Łomży, Parafii Brok i Urzędzie Stanu Cywilnego w Broku. Część ksiąg metrykalnych za lata 1807–1913 jest zeskanowana i dostępna w Internecie, o czym informuje autorka (s. 11). W monografii są również wykorzystywane źródła drukowane, w tym etnograficzne i literackie, a także opracowania związane z dziejami Broku, okolic Ostrowi Mazowieckiej, Puszczy Białą. Warto zauważyć, że o powiecie ostrowskim pisał Zygmunt Gloger, na łamach czasopism, takich jak: „Gazeta Handlowa” (1873 r.)⁴ i „Gazeta Warszawska” (1874 r.)⁵.

³ Skrócony biogram prof. Jadwigi Sadowskiej znajduje się na stronie <http://inib.uwb.edu.pl/?p=pracownicy&n=sadowska> [30.06.2016].

⁴ Z. Gloger, *Pisma rozproszone*, t. I. 1863–1874, red. J. Ławski i J. Leończuk, Białystok 2014, s. 480–481.

⁵ Tamże, s. 533–535; 546–547; 564, 573–574, 583–584.

Należy podkreślić, że głównymi źródłami wykorzystanymi przez Sadowską są księgi metrykalne i skorowidze ślubów, chrztów i pogrzebów z parafii Brok z okresu 1703–1930. Szczególną uwagę zwrócono na metryki ślubów. Poszukiwano ich nie tylko w parafii Brok, ale także, zgodnie z tzw. zasadą przymusu parafialnego, w parafiach nupturientek, w tym przypadku w sąsiednich parafiach Jasienica, Ostrów i Poręba. Omówienie analizowanych zapisów metrykalnych i ich wykorzystanie znajdujemy we *Wstępie* recenzowanej monografii (s. 11–14). Warto zwrócić uwagę, że autorka na podstawie metryk, oprócz danych genealogicznych i demograficznych, wydołała również informacje o popularności nadawanych imion (s. 12), kształtowaniu się nazwisk i różnych form ich zapisu (s. 12–13), proboszczach parafii Brok (s. 13). W opracowaniu historii wsi były również pomocne dokumenty znajdujące się w „Zespole Komisarza do spraw Włościańskich Powiatu Ostrowskiego (1864–1917)” obecnie przechowywane w Archiwum Państwowym w Warszawie w Oddziale w Pułtusk. Pozwoliły one ustalić nadania ziemi na podstawie ukazu carskiego z 1864 r. o uwłaszczeniu chłopów konkretnym mieszkańcom wsi, a tym samym strukturze przestrzennej wsi oraz zapoznać się ze sprawami zgłaszanymi do władz gminnych w Orle oraz do Komisarza Guberni Łomżyńskiej, któremu podlegało Kaczkowo.

Ważnym źródłem wykorzystanym w monografii jest również materiał ikonograficzny, zwłaszcza fotografie. W książce umieszczono ok. 200 zdjęć, będących w posiadaniu mieszkańców obu wsi. Są to fotografie indywidualnych osób, zdjęcia ślubne oraz zdjęcia uczniów z roczników 1928–1937, a także przedstawiające osoby, które wyemigrowały ponad sto lat temu do Stanów Zjednoczonych. Materiał ten pozwala przybliżyć dawnych mieszkańców omawianych wsi⁶.

Uwagę przykuwa również materiał etnograficzny. Duży wkład w jego zebranie i weryfikowanie wnieśli mieszkańcy Kaczkowa, którzy pomogli rozpoznać i opisać historię ludzi i rodzin mieszkających kiedyś i obecnie we wsi, a także ich zwyczaje i życie codzienne. Autorka monografii dziękuje zwłaszcza swojej mamie – Zofii Sadowskiej oraz innym starszym osobom we wsi, które pomogły ustalić pewne powiązania rodzinne. Jak słusznie zauważyła autorka, przy tego typu pracach, ciągle można trafić na nowe materiały, dlatego omawiana monografia może być punktem wyjścia do dalszego zbierania i korygowania informacji. Ważne jest, aby „korzystać z opowieści przekazy-

⁶ J. Kurczewska, *Pamięć lokalna z perspektywy rodziny i ... narodu*, [w:] *Oblicza lokalności: różnorodność miejsc i czasu*, red. J. Kurczewska, Warszawa 2006, s. 362–363.

wanych przez starsze osoby, bowiem razem z ich odejściem zniknie bezpowrotnie jakaś część naszej historii” (s. 530).

Cezury chronologiczne monografii autorka zakresliła od połowy XVIII do połowy XX w. Tak przyjęte ramy czasowe nie zostały wyjaśnione wprost, ale z lektury książki można łatwo wywnioskować, że największy wpływ na to miały dobrze zachowane źródła metrykalne, z których czerpano najwięcej informacji do odtworzenia dziejów mieszkańców Kaczkowa. Tego typu księgi dają wiele możliwości badawczych, na co niejednokrotnie zwracali uwagę historycy⁷. Na podstawie danych zawartych w księgach metrykalnych można prześledzić stan i ruch naturalny ludności, dzieje konkretnych rodzin, poznać duchowieństwo i służbę kościelną danej parafii, a także czynić pewne uogólnienia odnośnie życia religijnego na danym obszarze⁸. Ponadto, badacze wykorzystywali je również do biografii osób i badań onomastycznych⁹.

Zasadnicza część recenzowanej pracy *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)* składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym została omówiona historia wsi Kaczkowo – przynależność parafialna i administracyjna na przestrzeni wieków, w tym podział na Kaczkowo Stare i Nowe (od drugiej połowy 1922 r.). Ponadto, przedstawiono osadnictwo na tych terenach, położenie społeczne mieszkańców tych ziem (podrozdział *Ludność*) oraz sytuację gospodarczą, która miała zawsze ogromny wpływ na życie codzienne zamieszkałej tam ludności, w tym na podejmowanie decyzji o migracjach. W XIX w. zostało to spotęgowało przez liczne zmiany w strukturze gospodarczej, m.in. sekularyzację dóbr kościelnych pod zaborem pruskim, dzierżawy nadawane zasłużonym rosyjskim urzędnikom i wojskowym pod zaborem rosyjskim oraz uwłaszczenie chłopów i komasacje gruntów (podrozdział *Gospodarka*). W rozdziale omówiono historię poszczególnych części wsi, na którą składały się, oprócz wsi właściwej: Feliksowo, gdzie zorganizowano w 1859 r. szkołę dla leśników, Antonowo i Rudę, gdzie były leśnictwa, Plebańskie, jako pozostałość

⁷ C. Kukło, *Staropolska rejestracja metrykalna ślubów, chrztów i pogrzebów w warsztacie badawczym historyka*, w: *Człowiek w teatrze świata. Studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. B. Popiołek, Kraków 2010, s. 8–52.

⁸ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

⁹ Np. M. Frąckiewicz, *Nazwiska mieszczan łomżyńskich z XIX w aktach rzymskokatolickich metryk rodzinnych parafii łomżyńskiej*, „*Studia Łomżyńskie*” 2015, t. 25, s. 215–232; L. Dacewicz, *Rusyfikacja nazewnictwa osobowego w katolickich księgach metrykalnych dekanatu białostockiego w okresie zaboru (lata 1865–1918)*, „*Slavia Orientalis*” 2015, R. 64, nr 2, s. 363–374.

dóbr poduchownych, Morgi przydzielone w 1864 r. bezrolnym, Grzybówkę i bagna jako pierwotne nieużytki przeznaczone do wspólnego zagospodarowania, folwark Tartowiznę. Przy omawianiu poszczególnych zagadnień posługiwano się konkretnymi przykładami, a jeżeli źródła na to pozwalały to również spisami ludności. Wykazy takie pochodziły przede wszystkim z lustracji dóbr i źródeł kościelnych, zwłaszcza metryk. Podkreślić trzeba, że głównym „leitmotivem” omawianej monografii jest uchwycenie informacji o mieszkańcach wsi.

W rozdziale drugim *Sytuacja społeczna mieszkańców Kaczkowa* autorka przeanalizowała sytuację społeczną mieszkańców Kaczkowa. Na podstawie metryk z XIX i XX w. analizie został poddany wiek nupturientów, ich status cywilny, najpopularniejsze miesiące, w których zawierano małżeństwa. Przyjrzano się również popularności imion w poszczególnych okresach. Analizę tę zegzemplifikowano konkretnymi przykładami, przytoczono także treść (schemat) kilku metryk (podrozdział: *Małżeństwa, narodziny, zgony*). Ponadto omówiono zwyczaje obowiązujące przy tych ważnych wydarzeniach. Mieszkańcy Kaczkowa należeli do warstwy chłopskiej, ich pozycja społeczna w XIX w. zależała w dużej mierze od stanu posiadania (podrozdział: *Status społeczny mieszkańców*). Ziemia była najważniejszym źródłem utrzymania rodziny. Na podstawie dokumentów autorka wydzieliła kilka kategorii: gospodarzy, posiadających gospodarstwa, „morgowników” posiadających kilka lub kilkanaście mórg ziemi, wyrobników, czyli pracowników najemnych, stałych i tymczasowych, rzemieślników (rudnicy, kowale, szewcy, cieśle), pracowników państwowych (nauczyciele, służba leśna) oraz pracowników handlu (szynkarze, sklepikarze). Niski status społeczny miały dzieci nieślubne i ich matki, kobiety niezamężne, ale także poborowi, którzy kilkanaście lat służyli w armii carskiej i po powrocie w rodzinne strony nie zawsze mogli liczyć na spadek. Autorce książki udało się wskazać konkretne rodziny, które wyprowadziły się do innych miejscowości w II połowie XIX w. Były to najczęściej przenosiny do Malinowa (parafia Jelonki) oraz Ugniewa (parafia Ostrów). Przedstawiono również zwyczaje i tradycje związane ze świętami kościelnymi i uroczystościami weselnymi (podrozdział: *Życie codzienne mieszkańców*). Omówiono stan domów chłopskich z tego terenu, ich wyposażenie oraz zajęcia domowe mieszkańców, a także poinformowano o istniejących karczmi, olejarni oraz kaszarniach (podrozdział: *Mieszkanie, odżywianie, zajęcia domowe*). Zwrócono uwagę na to, jak radzili sobie ludzie z chorobami (podrozdział: *Zdrowie, śmiertelność*). Do II wojny światowej mieszkańcy Kaczkowa utrzymywali się prawie wyłącznie z uprawy roli, inne swoje zajęcia traktując jako dodatkowe. Autorce udało się ustalić kilkanaście osób zajmu-

jących się rzemiosłem. Byli to: kuźnierze, kołodzieje, szewcy, kowale, stolarze i cieśle, a także rzemieślnicy zajmujący się wyrobami z żelaza. Pracę dawało również istniejące w Antonowie i Rudzie (części wsi) nadleśnictwo, a także folwarki w sąsiednich wsiach Czuraju i Bieli oraz w latach 50. XIX w. budowa warszawsko-petersburskiej kolei, która przebiegała z Warszawy przez pobliską Małkinie (10 km od Kaczkowa) do Wilna i Petersburga. Z czasem w poszukiwaniu pracy wyjeżdżano do Ostrowi i Warszawy, a po drugiej wojnie światowej na tzw. Ziemię Odzyskane. W tym rozdziale omówiono także stan oświaty w Kaczkowie (szkoła od 1808 r.), pracujących w niej nauczycieli oraz indywidualne inicjatywy nauki czytania i pisanie (podrozdział: *Oświata*). Autorce udało się ustalić początek (wiosna 1909 r.) oraz przebieg emigracji mieszkańców wsi do Stanów Zjednoczonych. Zegzemplifikowała to losami poszczególnych osób i rodzin (podrozdział: *Emigracja do USA*). Udało jej się również wskazać ok. 40 rekrutów ze wsi, którzy znaleźli się w wojsku carskim między 1832 a 1910 r., a po powrocie ze służby wojskowej osiedlili się w Kaczkowie (podrozdział: *W carskim wojsku*). Wskazała też na losy mieszkańców wsi podczas wojen XX w., obrazując to konkretnymi przykładami (podrozdział: *Wojny XX wieku. 1914–1918, 1920, 1939–1945*).

Kolejne dwa rozdziały dotyczą historii rodzin związanych z wsią. W rozdziale trzecim *Małżeństwa mieszkańców Kaczkowa w latach 1756–1930* podano wykaz małżeństw zawieranych przez mieszkańców wsi od połowy XVIII w. Zestawienie to zostało poprzedzone omówieniem źródeł i sposobu ich wykorzystania, a także krótką charakterystyką wydarzeń im towarzyszących. Informacje o małżeństwach to wyciągi z metryk ślubnych (zawierające podstawowe dane: daty, nazwiska zaślubionych, nazwiska świadków, miejsce urodzenia i zamieszkania, wiek i status społeczny) podane w układzie chronologicznym, który pozwala odtworzyć historię zasiedlania wsi. Warto zwrócić uwagę, że do stworzenia takiego wykazu przeanalizowano ok. 5 tysięcy metryk ślubów (s. 9). W najobszerniejszym, czwartym rozdziale *Rodziny w Kaczkowie Starym i Nowym w XIX i XX wieku* przedstawiono dzieje i genealogię 111 rodzin (tj. nazwisk rodzin, czasem bardzo rozgałęzionych), mieszkających dawniej i obecnie we wsi. Informacje podane są w sposób zrozumiały, a odpowiedni układ tekstu (notacja dziesiętna i pogrubienia imion i nazwisk) pozwala na uchwycenie „linii rozwojowej” poszczególnych rodzin. Ponadto odsyłacze umożliwiają śledzenie powiązań z innymi rodzinami, a przy poszczególnych osobach umieszczono fotografie lub też zdjęcia XIX-wiecznych metryk.

Konstrukcja pracy jest spójna i logiczna. Pozwoliła na opisanie najważniejszych wydarzeń z dziejów wsi i jej mieszkańców, a także dała możliwość

łatwego wyszukiwania informacji genealogicznych. Należy też pamiętać, że jest to praca pionierska, bo do tej pory praktycznie istniała tylko jedna publikacja poświęcona wsi – praca prof. Benona Dymka, który opisał Zakład Praktyki Leśnej w Feliksowie w XIX w. (część wsi Kaczkowo Stare)¹⁰.

Warto zwrócić uwagę na aparat pomocniczy książki. Przygotowany z wielką starannością indeks osobowy, który obejmuje prawie trzy tysiące nazwisk, ułatwia wyszukanie konkretnej osoby, co przy monografii typu genealogicznego jest bardzo ważne. Indeks ten uwzględnia tylko osoby wyróżnione w tekście pogrubionym drukiem. Może być to pewnym mankamentem w wyszukiwaniu, jednak umieszczenie wszystkich nazwisk w omawianym spisie w znaczący sposób zwielokrotniłoby liczbę stron w i tak sążnistym tomie. Obowiązek recenzenta nakazuje zwrócenie uwagi, że w podpisach do zdjęć zabrakło informacji o ich autorze lub z jakiego zbioru one pochodzą. Jednak informacja zbiorcza na ten temat występuje na karcie redakcyjnej („Zdjęcia z archiwum Jadwigi Sadowskiej oraz mieszkańców Kaczkowa Starego i Nowego”). Ponadto, należy zauważyć i docenić, że przy fotografiach przedstawiających poszczególne osoby podjęto trud ich zidentyfikowania i podpisania. Jest to aspekt bardzo ważny, ale i trudny do wykonania oraz wymagający licznych konsultacji i poszukiwań. Prawdopodobnie za kilkanaście lat taka identyfikacja byłaby dużo trudniejsza lub nawet całkowicie niemożliwa.

Monografie miejscowości często bywają przedmiotem prac historyków, niekiedy studentów kierunków humanistycznych i społecznych, ale także dziełem lokalnych badaczy-amatorów. Prezentują one bardzo różnicowany poziom naukowy. Autorka recenzowanej monografii o mieszkańcach bliskich sobie miejscowości z bibliograficzną akrybią zebrała materiał badawczy, podała go wnikliwej analizie i w przystępny sposób opisała (biorąc pod uwagę lokalną społeczność). W sumie otrzymaliśmy monografię wartościową i potrzebną. Jej zalety wynikają zarówno z bogatego materiału, ale także motywów podjęcia tych badań. Książką mogą być zainteresowani zarówno historycy, gdyż wpisuje się ona w nurt badań regionalnych, jak i osoby związane z badanymi miejscowościami i przedstawionymi rodzinami.

Katarzyna Zimnoch, doktor, historyk, pracuje w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku.

e-mail: kzimnoch@o2.pl

¹⁰ B. Dymek, *Wojciech Bogumił Jastrzębowski i jego Zakład Praktyki Leśnej w Feliksowie koło Broku, Ostrołęka 1988.*